

A Tömörkény Társaság

1. A Dugonics Társaság létrejött s több évtizedes működéséről mindenki tud, aki Szeged művelődési hagyományai iránt érdeklődik. S bár története összefüggően és részletesen máig sincs megírva, évi jelentéseinek vasok gyűjteményéből, hírlapi beszámolókból, Csongor Győző évfordulós megemlékezéséből a legfontosabb ismeretek könnyen beszerezhetők. Szócikként benne lesz a készülő Új Magyar Irodalmi Lexikonban is. Jóval ismeretlenebb a Tömörkény Társaság története, mely az évek során nevét is többször változtatta s az eddigi elszórt megjegyzésekből, utalásokból pusztán időrendje sem kerekedik ki. Igazában az is bizonytalan, egy társaságról van-e szó, vagy többről, s a különböző neveken a Tömörkény névelem valóságos kontinuitást takar-e.

Meg kell őszintén mondani, e bizonytalanság eloszlatása csak részben éri meg a fáradságot. 1931 után ugyanis a társaság (majd kör) meglehetősen dilettantisztikus egyesület lett. Korábban, kivált 1929 előtt azonban az önmagát szerényen csupán asztaltársaságnak nevező írói csoportosulás – elsősorban Juhász Gyula összetartó ereje révén – vitathatatlanul érdekes. Története e szakaszának főlavazása megéri a munkát, s néhány vonása most, a társaság alapítás gondolatának aktuálisvá válása idején tanulságos lehet.

2. Tömörkény István neve először öt évvel az író halála után, 1922-ben készített „csoportosuláris” szegedi utódait. Ezt – ahogy Apró Ferenc írja egyik munkájában – „a Lírai Antológia fiataljai alakították 1922. november 21-én Rózsa Imre Bercsényi utca 15. számú lakásán. Két díszelőke Juhász és Móra volt. A Társaságot – jobboldali tiltakozásra – a belügyminiszter rövidesen betiltotta.”

A gondolat azonban tovább élt, s két év múlva Tömörkény neve újra összefogásra készített néhány fiatal író s művészt. Lugosi Döme cikke (Pesti Napló, 1938. október 2.) szerint ugyanezt a társaságot már Juhász Gyula kezdeményezte, de tudjuk, hogy nem így volt, ő „csak” támogatta a megalakulást. A Friss Hírek 1924. november 4-ei híre (Tömörkény István emlékezete) nyíltan beszél erről.

„A Tömörkény-kultusz pislakoló mécsese fellángolt. A volt szegedi nagy író emlékezetére pénteken (november 3-án - L.A.) este a Hann-féle vendéglőben költők, újságírók, festők, szobrászok és irodalombarátok megalakították a „Tömörkény asztaltársaság”-ot.

A megalakulás Szommer Endre ny. zenetanár indítványára történt, aki az elhalt írók személyes ismerőse, sőt barátja volt. Abból az alkalomból, hogy a „Kékgyögy” vendéglő tulajdonosa elhatározta Tömörkény István szobrának elkészíttetését, az új asztaltársaság a szent lelkesültség pillanatában fogadalmat tett, hogy a szép eszme megvalósításából szintén kivesszi a részét.”

Teleki a Tanácsköztársaság leverése után hatalomra kerülő ellenforradalmi rendszer egyik meghatározó politikusa volt. Pályafutása mégsem mondható tipikusnak. Nem futott be jelentős politikai karriert, noha két alkalommal is miniszterelnök lehetett. Nem állt mögötte huzamosabb államigazgatási gyakorlat, mint Klebelsberg Kunó mögött, vagy számottevő parlamenti tapasztalat sem, mint Bethlen István mögött. Teleki tudósak készült: vonzódsága a zoológia és a geográfia iránt gyermekkorától kimutatható. A budapesti tudományegyetemen Lóczy Lajos tanítványa volt, akinek élete végéig mesterének tekintett.

A politika azonban már csak a családi tradíciók miatt sem állt távol Telekitől. Noha 1905 és 1911 között parlamenti képviselő volt, valójában csak a kritikus helyzet: a világháborús vereség vitte a politika élvonalába az egyáltalán nem politikusi adottságú fiatal arisztokratát. Tevékenysége a szegedi ellenforradalmi kormány oldalán elsősorban a később is vezéreszméjű szolgáló feladatalkarokkal és -vállalással függött össze. Célja részben Magyarország integritásának megőrzése, részben pedig – a forradalmakkal szemben – az uralkodó osztályok hatalmának átmentése és megszilárdítása volt.

Politikai aktivizálódása azonban látványos kudarcot vezetett (királypüccsok, frankhamasítási per). Ez ösztönözte arra, hogy a húszas évek elejétől – noha továbbra is jelentős közéleti tevékenységet fejtet ki – visszavonuljon a politika élvonalából.

Sajnos, e hír nem adja meg az alapítók nevét. De közül azok névsorát, akik pénzt adtak a szoboralpra. A lap név szerint a következőket említi meg kisebb-nagyobb összegek adományozójaként: Juhász Gyula, Papp József szobrász, Klucsik Ferenc, Kovács Árpád újságíró, Terescsényi Gyula, Kormányos István, József Attila, Szommer Endre, Sass Imre, Rozsnyay Nándor, Longi István újságíró, Vetró Sándor, Halász Béla, Kassay József és Paulus Jenő. Föltehető, hogy e névsor rejti az alapítókat is.

Meglehetősen vegyes társaság tehát ez, be kell vallani. Nagy költő (Juhász) s zseniális kezdő (József Attila) mellett zömmel érdektelenebb nevek sorakoznak; legtöbbjükét csak a legtájékozottabb kutatók ismerik. De valószínűleg nem is alkotóközösségnek szánták egyesületüket; céljuk pusztán asztaltársaság, tehát beszélgetésre, eszmecserére alkalmas adó fórum megteremtése lehetett.

Az asztaltársaság formának kétségkívül nagy előnyei voltak. Nem kellett hozzá belügyminiszteri engedély – ez lehetett a legfőbb oka e forma választásának –, de így is rendelkezett az egyesülés legfőbb előnyével: biztosította az alkalmat és a lehetőséget az összejövetelre. S hagyományai is voltak Szegeden. Lugosi Döme joggal írta, hogy „Szegeden mindig volt irodalmi asztaltársaság. (...) Tömörkény István, majd Cserny Mihály alapítottak ilyen irodalmi asztalokat, ahol már nemcsak az írók, hanem művészek is megjelentek. Mindegyiket megelőzte a híres, később Budapestre telepített Pósa-asztal, s egy időben Békefi Antal „tavola”-ja. A tulajdonképpeni irodalmat ezek a szervezeten társaságok irányították, s a Dugonics Társaság csak hivatalos formába öntötte az itt felmerült tervek és ötleteket. Ilyen irodalmi alakulat lebegett Juhász Gyula szeme előtt” is, amikor szerepet vállalt a Tömörkény Asztaltársaság létrehozásában.

3. Az új társaság – nevéhez illően – vendéglőben ülésezett, alapszabálya, adminisztrációja, hivatalos szervezeti kerete nem volt. Így, sajnos, sem programjuk részletes számbavétele, sem a társaság személyi összejövetelének változása nem követhető pontosan nyomon.

Sőt. Összejöveteleik rendszerességét sem lehet egyelőre dokumentálni.

Eszmecseréről, gondolatstíztázó, híreket forgalmazó és kapcsolatokat ápoló szerepe azonban, úgy tetszik, vitathatatlan. Egyetlen, József Attilára kapcsolatos példa erre. Számára – jóllehet a kutatás erre még nem figyelt föl – ez az asztaltársaság lehetett az egyik olyan fórum, ahol szegedi időzése során barátokra találhatott. Ma már bizonyos, ez az asztaltársaság hoz-

ta össze őt a méltatlanul keveset emlegetett Hegyi Istvánnal (1896-1951), akinek – s ez jellemző a körükben formálódó népies érdeklődésre – József Attila „a föld és – jaj! az ucca fia”-ként ajánlotta Nem én kiáltok című kötetét 1924 karácsonyán. S az sem lehet véletlen, hogy Papp Józsefet egy másik dedikációjában „Tömörkény szobrászként” aposztrofálta.

Tevékenységük állandó eleme volt a Tömörkény-kultusz ápolása. Nem véletlen, hogy Juhász Gyula nemcsak az első könyvesszé írt Tömörkényről, de minden olyan akcióba benne volt, amely valamiképpen Tömörkény emlékével volt kapcsolatos. (Erről Ilia Mihály szép tanulmányt írt.)

Az asztaltársaság kezdeményezte Tömörkény síremlékének fölállítását is. A Színház és Társaság 1926. november 2-ai száma tudósít erről: „A Tömörkény asztaltársaság, mely eredményes munkával és széles körű agitációval karolja fel a Tömörkény kultuszát – elhatározta, hogy Tömörkény István, Szeged halhatatlan írójának síremlékét állít. Ebből a célból pénteken este az Ipartestület helyiségében megalakult a „Tömörkény síremlék előkészítő bizottsága”. A bizottság fölhívását, melyet a Színház és Társaság teljes terjedelmében közölt. Juhász Gyula írta.

4. Az asztaltársaság történetében 1928 tavaszán új szakasz kezdődött. A csak kvaterkázó-disputáló társaság ekkor a nyilvánosság elé állott, s igazodni próbált a hagyományos társasági szerepkörhöz.

Tényleges vezetője, szellemi összetartója ekkor is Juhász Gyula volt, melléje azonban titkárt állítottak Hegyi István személyében, akinek a szervezés lett a feladata.

Az asztaltársaság 1928. június közepén tartotta meg első nyilvános fölvonulást. Ekkor Juhász Gyula, Hegyi István, Bercsényi Anzelm Károly és Rab Géza szerepelt írsaival. Az estről a Délmagyarország is (június 7., 16., 17.), a Szegedi Új Nemzedék is (június 13., 16. és 17.) beszámolt. Augusztusban a színész Szilágyi Ala-

dárt ünnepelték. (DM. 1928. aug. 5.); Ekkor Juhász és Terescsényi György is szerepelt. Őszi terveikről Hegyi István Bálint Sándorhoz írt, 1928. augusztusi keltű levele tájékoztat. Ebben, egyebek mellett, a következőket olvashatjuk: „A Tömörkény Asztaltársaság szeptember hóban fogja megtartani a 2-ik felvonulását és ezzel folytatni kívánja azt a munkát, amit már régebben maga elé célnak tűzött ki. A Tömörkény-kultusz ápolása mellett a szegedi fiatalok, fiatal írók – költők – művészek megszólaltatását.” Hegyi Bálint Sándor közreműködését is kérte, s a következő műsort ajánlotta: „A szeptember havi felvonulásunk műsorát, ha Tanár Úr hajlandó volna részt venni a felvonásban, a következőképpen állítanám össze:

1. Juhász Gyula bevezetője.
2. Bálint Sándor: Irodalmi tanulmány (Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény).
3. Szilágyi Aladár színművész: Tömörkény-novella.
4. Étsy Emilia: Juhász versek.
5. Földényi László színművész: Hegyi István novellája (Fecskék a porban)

Bálint Sándor, sajnos, nem tudni, mi okból, nem vállalta a szereplést, így az ő helyére Hegyi utóbb Juhász és Terescsényi György verseit iktatta be. Ezt az újabb tervet szeptember 4-én változtatta föl Juhász. Levélben, mert a költővel „sehogy sem tudott összejönni” akkoriban.

1928. november 7-én Hont Ferenc nyilatkozatát közölte a Délmagyarország; ebből Hontnak a Tömörkény Asztaltársasággal és Juhász Gyulával való kapcsolatára is következtethetünk.

Sajnos, ez a pezsgés, a szegedi fiatal írók s művészek Juhász körüli megszerveződése hamar megszakadt; Juhász Gyula, mint ismeretes, 1929 elején súlyosan megbetegedett.

5. A Tömörkény Asztaltársaság ezzel maradt. Jelentősége csökkent, hisz szellemi vezérét, legjelentősebb alkotószemélyiségét elvesztette: Ezzel pedig – ha nem is egyik napról a másikra – út nyílt a műkedvelés, dilettantizmus előtt. 1932 nyarán a lelkes Hegyi István is úgy ítélte meg, ez a társaság már nem a régi – s kivált belőle. (Vö. Sz.: A fejbeközlött irodalom. Szegedi Napló, 1932. aug. 26. 4.)

A vezetés 1931-től Lugosi Döme kezében volt, aki a város érdemes színház- és művelődéstörténészeként ma is számontartásra méltó, ám íróként – ki kell mondanunk – maga is dilettáns volt.

Lugosi a „hagyományos” társasági formát ambicionálta (cikkében azt állítja, ezt már Juhász Gyula is célnél fogalmazta meg). 1933. november 20-án így az asztaltársaság társasággá

alakult át, vezetői – az újságok híradása szerint – Lugosi Döme, Márky Imre, Kovács Árpád, Kőrösi Imre lettek. (Szegedi Új Nemzedék, 1933. nov. 21. 5.)

Az immár Tömörkény Társaság néven működő egyesületnek, bár irodalmi jelentősége ekkorra minimálisra redukálódott, még így is volt némi művelődéstörténeti szerepe. 1938-ban ezt, kicsit megemelő, túlzó érveléssel, így összegezte Lugosi: „a Tömörkényesek kijárták a tanyákra előadásokat tartani, felkeresték a szomszédos falvakat, kimentek nemzetiségi vidékekre, hogy a magyar kultúrát ott terjesszék, ahol arra a legnagyobb szükség van. Mi nem a városháza kényelmes pirosbársonyszékes dísztermében tartottuk „felvonulásainkat”, hanem minden hatósági támogatás nélkül, petróleumlámpa pislogása mellett, a helyszínen adtuk szűz irodalmat a népek s minden alkalommal szertartásszerűen felvonultunk egy-egy Tömörkény-írást evangéliumként.” (Pesti Napló, 1938. okt. 2. 36.)

E társaság talán legnagyobb érdemének mégis az tekinthető, hogy 1936-ban megrendezték Erdélyi Mihály festőművész kiállítását. (Erdélyi, mint ismeretes, a legjelentősebb szegedi festők egyike volt.)

A társaság belügyminiszteri engedélyezésére azonban 1938-ig bizonyosan nem került sor; s engedélyezése valószínűleg később sem történt meg.

Nevüket – talán a legalizálás elmaradása miatt – 1940-ben Tömörkény Irodalmi Körre változtatták.

1942-ben Lugosi elhelyezték Szegedről. Utóda a társaság élén az addig is aktív (bár költőként szintén dilettáns) Némegy Gyula (1881-1949) ügyvéd, műgyűjtő lett. Apró Ferenc megalálta a kör albumát, amelyet 1933. április 6-ától vezetett. Ebből kiderül, hogy a „fölvonulásokon leggyakrabban Belle Ferenc hegedűművésze, Forgács István, Gergely Gergely, Lugosi Döme, Márky Imre, Némegy Gyula és Tóth (írói nevén Tárnok) László szerepelt.”

„Az utolsó bejegyzés az 1944. május 14-i fölvonulásról szól.”

Akkor szűnhetett meg.

6. Milyen példa kerekedik ki a fönti adatokból? Nehéz röviden válaszolni; ösztönzést is nyerhetünk a hagyományból, de óvatosságnak is erősödhet. A szervezkedés folyamatos igénye mutatja, az értelmiségi életformához hozzátartoznak azok a közösségek, amelyekben értelmiségiek lehet élni, „mozogni”; amelyekben találkozni, eszmét cserélni és megméretetni lehet. Erre nagy költőnek s pályakezdő íróretnek egyaránt szüksége van. De figyelmeztetés is rejlik a hagyományban. A társaság normális életéhez jelentékeny személyiségek is kellenek, akik intellektuális teljesítményükkel légkört tudnak teremteni s értelmessé tudják tenni a közösség utáni vágyakban rejlő energiákat.

LENGYEL ANDRÁS

„Tragédiák előérzetében”

Gróf Teleki Pál emlékezete

Gróf Teleki Pál XX. századi történelmünk egyik legellentmondásosabb alakja. Politikai közszereplése és tragikus öngyilkossága máig megosztja a közvéleményt. Vannak, akik a sok évtizedes torz ideológikus minősítés alapján még mindig az „országot a németek karjaiba vető” politikusként, sőt a „fasizmus szállásalójaként” bélyegzik meg, de olyanok is akadnak, akik a korszak aktuálpolitikái feltételrendszeréből kiragadván és saját ambivalens eszmei karakterét is figyelmen kívül hagyva mitizálják személyét. Mindkét vélet nyilvánvalóan hamis képet közvetít, önmagában egyik álláspont sem állja meg a helyét. Teleki lényegesen összetettebb személyiség, minthogy szűk és leegyszerűsített kategóriarendszerbe szorítható lenne. Ugyanakkor politikusként és aktív közéleti szereplőként is rendkívül zárkózott, magába forduló, vívóvá alkat volt, akinek közvetlen döntési motívumai nehezen meghatározhatók, annak ellenére, hogy szándékai elég világosan föltérképezhetők. Átfogó pályakép helyett ezért csupán az életút főbb csomópontjait jelölhetjük meg. Az árnyalatok fölrázolása mindenképpen új – most már ideológiai szempontoktól mentes – történeti kutatások feladata kell legyen.

és elsősorban tudományos munkájával foglalkozzon. A nemzetközileg is elismert gazdaság- és politikai földrajzi, valamint kisebbségstudományi munkássága azonban ezután is a kormányzati politika alapkérdése, a magyar integritás visszaállításának problémája köré összpontosult.

A szülői házban beléltott erdélyi eszmevilág, az édesanyja és középiskolája által közvetített katolicizmus, valamint apja liberális konzervativizmusa meghatározó módon formálták a fiatal Teleki politikai gondolkodását. E hatások egységes, de nem belső konfliktusoktól mentes eszmei alapot adtak későbbi pályájához, feladatvállalásához.

A politikai szereplést sajátos küldetésként élte meg. Feladatot keresett és talált, mert – miként cserkészvezetőként vagy egyetemi professzorként –

szolgálni akart. Intellektuális fölkészültsége kétségtelenül megvolt vállalt feladatai végrehajtásához. A politikai közéletben játszott szerepe ennek ellenére rendkívül ellentmondásos. Míg egyfelől az antiliberalis, konzervatív, tekintélyelvű rendszer megszilárdításán fáradozott, másfelől a tolerancia és a nemzetnevelés szükségességét hangsúlyozta. Míg egyik oldalon magára vállalta a társadalom egy nem is elenyésző részét a közéletből kirekesztő két zsidótörvény parlamenti elfogadtatását, addig a másik oldalon a térség akkor talán legliberalisabb nemzetiségi politikáját változtatta föl és kezdte el realizálni.

Ez az ambivalens eszmei háttér magyarázatot ad arra, hogy politikusként – éles döntési helyzetekben – miért nem tudott sohasem megszabadulni önmérsztől kétségeitől. A görög

sorstragédiák katartikus hőse: a háború felé menetelő magyar uralkodó osztály egyik szubjektív tisztességes képviselője volt, akit elsősorban az emelt a kortárs politikai elit fölé, hogy a hibákkal és tévedésekkel, amelyeket politikusként elkövetett, emberileg szembe tudott nézni.

Teleki 1938-ban vállalt ismét politikai szerepet. Ekkorra már az újabb világháború veszélye határozott körvonalat öltött. Telekit újra a küldetésstudata vitte kormányzati funkcióba. Úgy vélte, hogy mivel a trianoni kisértetieség nem bizonyult életképesnek, a „szentistváni” Magyarországnak újból stabilizáló szerepet kell betöltenie a térségben, ezért miniszterelnökként az integer Magyarország helyreállítása érdekében kül- és belpolitikáját – elődeihez hasonlóan – a területi revíziós célok alá

rendelte. A magyar hatalmi elitet ekkorra már erősen megosztotta az a reálpolitikai megfontolás, hogy a revízió csak német jóváhagyással, illetve segítségvel hajtható végre. Az ismét nagyhatalommá váló Németország a harmincas évek végére nemcsak a magyar szélsőjobboldalt, hanem a katonai vezetést is befolyás alá vonta. Az ebben rejlő veszélyt az angolszász hatalmakra figyelő politikuskok, köztük Teleki is, fölismertek ugyan, de a soha föl nem adott revíziós célkitűzések végzetesen leszűkítették a diplomácia mozgásterét, s a terület-visszacsatolások pedig egyre határozottabban kényszerpályára terelték a kül-, s ennek nyomán a belpolitikát is. Teleki miniszterelnökként, noha igyekezett fékezni és más pályára terelni a folyamatot, sokkal inkább sodródott, semmint hogy tevőlegesen befolyásolni tudta volna a jobbrtolódó politikai tendenciákat. Az ebből fakadó belső meghasonlása: a kudarcok és látszatszerű sikerek miatti önmecengése és az elkerülhetetlenné váló háborús részvétel miatti felelősség magára vállalása öngyilkosságba sodorta.

Teleki öngyilkossága nem csupán személyes tragédia, sokkal inkább egy általa is képviselt politika zsákutcs jellege fölismerésének, valamint a magyar politikai szuverenitás föladásának jelképes gesztusa volt. A kényszerpályára ettől kezdve igazából nem adott alternatívát a magyar politikai elit számára.

MAROSVÁRI ATTILA